

Jak Češi poznávali mystickou dimenzi islámu

SÚFISMUS PO ČESKU

Bronislav Ostřanský

Povědomí o súfismu, který si na úvod lze (s notnou dávkou zjednodušení) představit jako mystickou dimenzi v islámu, je v českém prostředí, nikterak překvapivě, s jeho „neviditelnou“ muslimskou menšinou velice omezené. V prostředí, kde i samotné znalosti o islámu bývají v běžných představách zpravidla zdeformované do několika kusých, více či méně s realitou se rozcházejících, stereotypů,¹ lze jenom stěží očekávat nějaké hlubší povědomí o specifickém, v našem případě výsostně osobním a niterném, vnímání tohoto náboženství, zvaném súfismus (arabsky *tasawwuf*).

Pokud však přesto, zejména u jedinců s hlubším zájmem o islám, lze přece jen nějaké představy o súfismu vysledovat, bývají obvykle problematické, neboť volně navazují na stereotypní negativní vnímání islámu. Pro islám i pro súfismus totiž stále platí, že jejich zdejší percepci zásadním způsobem formuje kombinace dvou osobitých faktorů, a to orientalismu a islamofobie,² přičemž rovnou dodejme, že islamofobie bývá napůl vážně a napůl s nadsázkou nazývána pokračováním orientalismu „jinými prostředky“.

Zatímco tedy podstatná část spoluobčanů netuší, že nějaký súfismus a súfijové vůbec existují, ti internetem poučenější jistotu představu mají: jsou to, slovy facebookových protiislámských aktivistů, vlastně takoví „sluníčkoví muslimové“, kteří – právě proto – nemají v islámu na růžích ustláno, čili súfismus je sympatický právě díky tomu, jak málo je islámský. V době vypjatých debat o islámu na českých sociálních sítích v letech tzv. migrační krize (2015–2016) dokonce

súfismus představoval jistý „protipól islamismu“, jinými slovy ztělesňoval určitý „oduševnělý“ islám, jehož se na rozdíl od toho „skutečného“ netřeba bát. Nikoliv náhodou tak bývá u súfismu vyzdvihováno to, co nejvýmluvněji ukazuje jeho ikonické marketingové západní podání: je jím vířící derviší v rozevlátých bílých šatech asociující svobodu i duchovno. O tom, že takový obraz súfismu dokáže oslovit západní publikum, nás přesvědčí i prodej anglických překladů veršů Džaláluddína Rúmího (1207–1273), poetického vrcholu súfismu a v USA po jistou dobu též nejprodávanějšího básníka.

Na súfismu tak lze dokladovat výsoco selektivní přístup, který však není příznačný pouze pro laiky se zájmem o islám, ale poznamenal též počátky odborného zájmu o tento duchovní proud. Průkopníci orientalistiky si totiž mnohdy představovali, slovy německé islamoložky Annemarie Schimmelové (1922–2003), že súfismus je něco jako barevný květ ve strohé poušti islámské ortodoxie. V 19.

století zacházela tato dichotomie až tak daleko, že súfismus býval jako projev „árijského ducha“ v rámci islámu, vnímaného zase jako projev „semitského ducha“, viz např. Edward H. Palmer (1840–1882). Zatímco snahy o přiblížení se k Bohu i o poznání toho, co se skrývá za „slupkou reality“, bývaly akcentovány a oceňovány, jiný faktor, který je pro súfismus příznačný, tj. absolutní poslušnost mistrovi, se již tolik „nehodil do krámu“, a proto na něj v západním prezentování súfismu pro veřejnost narážíme pouze sporadicky. Súfijská svobodomyšlnost a esoterismus přitom byly často absolutizovány natolik, až nás připravily o historicky věrnou črtu a nabídky idealizované kontury „islámu bez islámu“. A právě již zmíněný Rúmí bývá mnohdy rozebírán jako modelová ukázka de-islamizace súfismu, neboli jak se z persky hovořícího islámského mistra 13. století stal univerzální symbol lásky, moudrosti a svobody, kdy mnozí z jeho četných fanoušků netuší, odkud pocházel a že byl muslim.³ „Orientální moudrost“ je tak (stejně jako „orientální gastronomie“) servírována západnímu publiku tak, že to vyhovuje jeho duchovním preferencím – eliminováno bývá vše, co nekoresponduje s jeho „receptory“.

V případě západní percepcie súfismu bývá tedy zpravidla kladen důraz na duchovno a svobodu, které zastihují běžný život a řád (a hlavně jejich islámský rámec). Tento obecnější princip se odráží (ve skromnější míře odpovídající skromnějšímu zájmu) i v českém kontextu. Dějiny zdejších setkání se súfismem jsou navíc (stejně jako v případě islámu) plně kontaktů zprostředkovaných, zatímco těch přímých bylo vždy poskrovnu.

První poznatky o súfismu (resp. letmé zmínky o jevech s ním souvisejících) se dostaly do českého prostředí již ve středověku a raném novověku, kdy šlo hlavně o kusé záznamy cestovatelů (např. Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic) o setkáních s derviši, jimiž se tehdy myslely zejména nejextravagantnější, a proto nejviditelnější, výhonky súfismu, jakými byli např. qalandarové či rifá'íjové, ne náhodou zvaní „řvoucí derviši“. O derviších i s nimi souvisejících reáliích islámské lidové zbožnosti (např. svátky či hřbitovy) později vydali svědectví i cestující umělci a vzdělanci, z nichž si zde připomeňme jen toho nejslavnějšího, Jana Nerudu (1834–1891). Není totiž příliš známo, že tento klasik byl průkopníkem moderní turistiky a že svůj pozorovací talent osvědčil rovněž v prostředí islámského Orientu, jak se můžeme přesvědčit v *Obrazech z ciziny*, zahrnujících mj. kapitulu *Dervišové*.⁵

Vířící dervišové.

Foto: Fairyland Travel Agency.

Tento článek prošel recenzním řízením.

V 19. století přicházejí na řadu rovněž první „setkání s duchovnem“, reprezentovaném tehdy zejména nejkrásnějšími plody, jež súfijská symbolika vydala v klasické perské poezii. Dějiny českého a slovenského poznávání iránské kultury (kam patří velkou měrou i súfijský odkaz) shrnul v zásadní monografii *Iranica Bohemica et Slovaca* Jiří Bečka.⁶ Seznamování s poklady perské mystické poezie probíhalo zprvu přes její německé, francouzské či anglické překlady, až od druhé poloviny 19. století lze v souvislosti s počátky české orientalistiky hovořit o prvních přímých překladech.

Na tomto poli nelze opomenout dvě velká jména: Jaromíra Košuta, nadaného filologa, jenž společně s Jaroslavem Vrchlickým připravil reprezentativní výbor z tvorby Háfeze ze Šírázu,⁷ ale zemřel roku 1880 v pouhých 26 letech, takže za zakladatele české orientalistiky je tradičně pokládán až jeho žák Rudolf Dvořák (1860–1920). Profesor Dvořák, jenž se vedle konstituování české iránistiky zasloužil také o rozvoj řady dalších oborů (mj. turkologie a sinologie), jak překládal verše perských klasiků, tak zásadně obohatil české povědomí o středověké islámské duchovnosti svými četnými hesly v *Ottově naučném slovníku*.

Pro české poznávání súfismu i jeho reflexy v klasické poezii měla zcela klíčový význam dodnes ne zcela doceněná osobnost akademika Jana Rypky (1886–1968), profesora turecké a novoperské literatury a překladatele z turečtiny i perštiny. Súfismu se mj. věnoval v obsáhlé kapitole svého životního díla *Dějiny perské a tádžické literatury*.⁸ V útlém (a sběratelsky dnes velice ceněném) svazečku *Bůh a svět v iránské mystice: Památce dobrého Šumsulurafá*, která vyšla v roce 1940, a po válce byla zahrnuta jakožto kapitola do jeho knihy *Íránský poutník*,⁹ Rypka zavzpomínal na v názvu uvedenou osobnost mistra mystického řádu ne'metoláhíja, který pro něj představoval živoucí ztělesnění súfijských principů.

Ve zpřístupňování persky psaného súfijského odkazu pak dále pokračovali i Rypkovi žáci, mezi nimiž je zapotřebí zdůraznit především dvě jména, Věru Stivínovou-Kubíčkovou (1918–2009), nadanou a plodnou autorku, jež se do historie českého překladu z perské literatury zapsala dlouhou řadou básní velkých súfijských klasiků, a již zmíněného Jiřího Bečku (1915–2004), který ve spoluprá-

ci s básníkem Josefem Hiršalem přiblížil českému čtenáři výbor z nejslavnějšího díla súfijské poezie, Rúmího *Masnáví: Básně vnitřního smyslu*.¹⁰

Súfismus však zanechal své stopy nejen ve skvostech klasické perské poezie, ale český čtenář se s ním mohl setkat i v jiném jazykovém či žánrovém kontextu. Výčet relevantních příkladů by zabral několik stránek, a tak jen několik bodů na ukázkou. Vedle odborné a popularizační literatury se totiž český čtenář mohl o súfismu hodně dozvědět i z literatury krásné.

Proslulý *Hadži Baba z Isfahánu*, jež v naší exkurzi nelze minout, byl napsán tak mistrovsky, s takovou znalostí perských reálií, že ani sami Peršané nebyli zprvu s to uvěřit, že dílo sepsal Angličan, přesněji James Morier (1782–1849), žijící v osmanské Smyrně (Izmir), a proto tak dobře obeznámený s „orientální mentalitou“. *Hadži Baba* prožil pohnutý život a na cestách světa poznával všemožná prostředí, což umožnilo Morierovi zúročit své prvotřídní znalosti reálií.¹¹ *Hadži Baba*, tento pradávňý *Forrest Gump*, prošel v životě ledasčím, mj. byl dervíšem.

Ze zcela jiného soudku je reflexe súfismu v *Černé knize* tureckého nositele Nobelovy ceny Orhana Pamuka (*1952).¹² V tomto Pamukově formálně i intelektuálně nejnáročnějším románu doslova nabitým různými odkazy na minulost a duchovno Istanbulu, sehrává súfismus nejen roli nevyčerpatelného zdroje inspirace v rovině symbolické, ale sám hlavní hrdina, advokát Galip pátrající po své záhadně zmizelé ženě, je vlastně moderním blížencem jednoho konkrétního středověkého súfijského učence, který byl velmistrem řádu *mawlawíja*.

Do prostředí osmanské Bosny situoval děj svého románu *Derviš a smrt*,¹³ často označovaného za metaforu tehdejšího jugoslávského režimu, „Srb muslimského vyznání“, jak sám sebe rád označoval,

spisovatel Meša Selimović (1910–1982). V tomto konkrétním případě ovšem súfijské bosenské reálie a kulisy 18. století zase rámuji hlubší psychologickou a morální sondu, kladoucí si nadčasové filosofické otázky a směřující rovněž k nadčasovému poselství.

V časech socialismu byla mezi překladovými tituly dosti protežována literatura našeho velkého vzoru, Sovětského

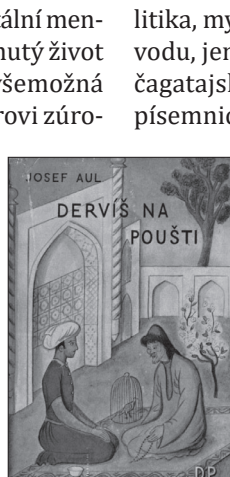
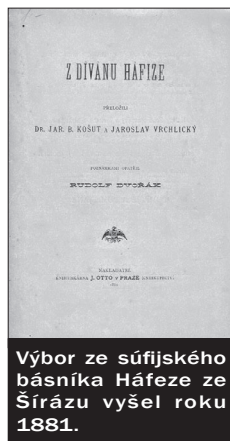
svazu, avšak odmyslíme-li si všemožné ideologii prodchnuté předmluvy či doslovy, i na tomto poli lze vysledovat hodnotné příklady orientalizující prózy. Zájemce o středověkou muslimskou spiritualitu by tak neměl přehlédnout historický román *Ajbeka*, což byl pseudonym Musy Tašmuhamedova (1905–1968), uzbeckého spisovatele, *Korán a meč*,¹⁴ přibližující osudy Alíšera Navoiho (1441–1501), po-

litika, mystika a básníka ujugurského původu, jež proslul především jako mistr čagatajského (předchůdce uzbeckého) písemnictví. Na jeho příkladu autor rozebírá odvěky střet rozumu a víry, což však naštěstí nepůsobí příliš prvoplánově, a tak se čtenář může přitažlivou formou seznámit s mnoha súfijskými reáliemi, aniž by si musel na každé stránce znovu uvědomovat, v jakém prostředí uvedené dílo vzniklo.

Zcela jiného ražení je romance Josefa Aula (1894–1956) *Derviš na poušti*,¹⁵ jež na didaktickými ambicemi prodchnutém příběhu zraní a duchovního přerodu mladého adepta mystické cesty rozebírá četná středověká súfijská témata.¹⁶ Autor měl možnost se s nimi seznámit přímo v terénu, neboť jako nedostudovaný medik narukoval za První světové války na východní frontu, dostal se do zajetí a ocitl se v Buchaře,

kde před vítězstvím Sovětů dožíval muslimský emirát.

Vedle náčrtů beletristických však mohl český zájemce hledat poučení o súfismu také v titulech odborných či popu-

larizačních. Výklad o sufismu vždy býval součástí knih věnovaných úvodu do islámu, což platí i o díle Luboše Kropáčka *Duchovní cesty islámu*, které se dočkalo již šesti vydání a stalo se tak jistou klasikou.¹⁷ Za první samostatný úvod do sufismu v českém jazyce (nevnímáme-li tak zmíněné Rypkovy vzpomínky) lze pokládat knihu francouzské islamoložky (a konvertitky k islámu) Evy de Vitray-Meyerovitchové (1909–1999) *Rúmí a sufismus: Úvod do islámské mystiky*,¹⁸ která na příkladu velikána mystické poezie fundovaným a čtenářsky nadmíru vděčným způsobem nastiňuje principy a poselství sufismu.

Jistým milníkem se v našem směru stalo vydání knihy

Luboše Kropáčka *Sufismus: Dějiny islámské mystiky*,¹⁹ která dnes představuje nejobsáhlejší i nejkompaktnější uvedení do sufismu v českém jazyce. Na ni volně navazuje *Hledání skrytého pokladu: Antologie komentovaných překladů ze středověkého arabského súfijského písemnictví* autora těchto řádek.²⁰ K hlubšímu poznávání sufismu snad dále přispěje i rozsáhlý dvousvazkový překlad nejvlivnější středověké súfijské sumy i apologie, slavného *Qušajrího pojednání o nauce sufismu* imáma Abú al-Qásima al-Qušajrího (986–1072), který připravil týž autor a jehož první svazek již vyšel²¹ (druhý patrně vyjde napřesrok). Vybrané aspekty sufismu představila kolektivní monografie slovenských a českých autorů *Súčasná podoba Sufizmu od Balkánu po Čínu* editorů Dušana Deáka, Gabriela Pirického a Martina Slobodníka.²²

Závěrem připomeňme, že vedle inspirací duchovních došlo i k několika pokusům, jak přiblížit Čechům sufismus cestou misijní (příčemž následující výčet si nečiní nárok na úplnost). Koncem devadesátých let šlo o úsilí několika německých konvertitů hlásících se k řádu naqšbandíja o propagaci jeho poselství v Praze.²³ Vedle nich se zaujmout české publikum pokusili též stoupenci Saida Nursiho (1878–1960), významného islámského učenice kurdského původu, jehož duchovní odkaz v mnohém čerpá

ze sufismu, mj. svými prezentacemi na veletrhu *Svět knihy*. Oba pokusy nezanechaly trvalejších stop, což však nelze říci o třetím vstupu na zdejší duchovní scénu, jímž bylo etablování se organizace Mozaiky Platform Dialog,²⁴ která sdružuje stoupence vlivného tureckého myslitele Fethullaha Gülena (1941–2024), jehož učení vyrůstá mj. ze súfijských inspiračních zdrojů. Mozaiky na zdejší duchovní scéně zapustily kořeny a odvedly spoustu užitečné práce. A připomeňme si rovněž, že sufismus měl a má své zastánce i propagátory na české muslimské scéně, byť i tam čelí kritikům.

Záměrem tohoto příspěvku rozhodně není shrnout vše, co nedávno vyšlo česky o sufismu;

prostor to ani neumožňuje, a tak se spokojme s klíčovými body. Díky nakladatelství Malvern máme k dispozici hned dva překlady děl velkého znalce sufismu Henryho Corbina (1903–1978): *Mundus imaginalis (aneb) Imaginární a imaginální* (2007) a *Tvůrčí imaginace v sufismu Ibn 'Arabího* (2010). Nejznámější popularizátor sufismu na Západě, Idries Shah (1924–1996), má dnes v češtině dostupné rovněž dvě knihy, *Moudrosti dervišů* (Portál, 2001) a *Moudrost hlupáků* (Malvern, 2023). A překladu do slovenštiny, byť vydaného českým nakladatelem, se dočkal i brilantní úvod do sufismu z pera jednoho z nejvlivnějších soudobých myslitelů Seyyeda Hosseina Nasra (*1933) nazvaný *Záhrada pravdy*.²⁵ Zatím nejčerstvější súfijský titul na zdejším knižním trhu představuje kniha Kabira Helminského *Živoucí přítomnost: Súfijská cesta k bdělosti a bytostnému já*,²⁶ které se věnuje samostatná recenze autora těchto řádek.²⁷

Tyto i mnohé další publikace nám naznačují, že zájem o sufismus u nás spíše narůstá, než polevuje, což může znamenat, že příběh „sufismu po česku“ čekají další kapitoly.

Poznámky

- 1 Blíže k českým přímým islám a souvisejícím stereotypům, viz Beránek, O. – Ostránský, B. (eds.), *Stíny minaretů: Islám a muslimové jako předmět českých veřejných polemik*, Praha: Academia, 2016.
- 2 K fenoménu islamofobie, viz Ostránský, B., *Islamofobie po česku: Český odpor vůči islámu, jeho východiška, projevy, souvislosti, přesahy i paradoxy*, Praha: Vyšehrad, 2017.
- 3 Komerčnímu rozměru orientalismu se věnovala mj. Sophia Rose Arjana ve své poutavé monografii *Buying Buddha, Selling Rumi: Orientalism and the Mystical Marketplace* (London: Oneworld Academic, 2020).
- 4 Blíže k reprezentaci islámu a muslimů ve starších českých cestopisech, viz Storchová, L. (ed.), *Mezi houfy lotrův se pustiti...České cestopisy o Egyptě 15–17. století*, Praha: Set Out, 2005.
- 5 Praha: František Topič, 1893.
- 6 Praha: Orientální ústav AV ČR, 1996.
- 7 Je ironií i kuriozitou, že tento výbor nedávno, po více než století od jeho vzniku, vydal ve svém nakladatelství protiislámský aktivista Lukáš Lhoťan, jenž toto vydání navíc doprovodil svéráznou anotací, která však velmi názorně dokladuje míru jeho erudice. Viz Anotace. Z dívánu Háfize, díl I., *Knižní klub. Premium* [online], URL: <https://www.knizniklub.cz>.
- 8 Vyšly dvakrát nákladem ČSAV v Praze v roce 1956 a 1963 a byly přeloženy do několika jazyků, včetně perštiny.
- 9 Praha: Družstevní práce, 1946.
- 10 Existují dvě vydání: v nakladatelství Protis (1995) a nakladatelství Dharmagaia (2001).
- 11 Tento titul vyšel česky dvakrát, prvně v letech Protektorátu (v nakladatelství Sfinx) a v roce 1975 (Odeon).
- 12 Praha: Argo, 2011.
- 13 Praha: Odeon, 1985.
- 14 Praha: Lidová demokracie, 1958.
- 15 Praha: Družstevní práce, 1937; Praha: Nakladatelství 65. pole, 2024.
- 16 Děkuji za komentář recenzenta tohoto článku, z něhož vyplývá, že se připravuje nové vydání této knihy a v současné době probíhá kampaň na získání finančních prostředků.
- 17 První vydání: Praha: Vyšehrad, 1993.
- 18 Bratislava: CAD Press, 1993.
- 19 Praha: Vyšehrad, 2008.
- 20 Praha: Orientální ústav AV ČR, 2008.
- 21 Praha: Academia (edice Orient), 2024.
- 22 Bratislava: Vydavatelstvo Univerzity Komenského, Bratislava 2010.
- 23 Autor tohoto článku, tehdy ještě student, měl možnost zúčastnit se několika setkání, na nichž se tyto konvertité pokoušeli oslovit zejména studenty orientalistických oborů FF UK.
- 24 Viz *Mozaiky Platform Dialog* [online], URL: <https://platformdialog.cz>.
- 25 Praha: Malvern, 2024.
- 26 Brno: Nakladatelství Lukáš a syn, 2024.
- 27 Zde na s. 144.

Czech-style Sufism

This article is focusing on the way Czechs learned about Sufism, the mystical dimension of Islam, from the Middle Ages to the present day. It includes not only academic landmarks but also reflections of Sufism in Czech literature etc. In the end, much attention is also paid to Czech study of Sufism in the past three decades as well as the most important relevant monographs.

Doc. PhDr. **Bronislav Ostránský**, Ph.D., je vědeckým pracovníkem Orientálního ústavu Akademie věd ČR a přednáší na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Ve své vědecké, pedagogické i popularizační práci se věnuje zejména islámu a především jeho dimenzi mystické (sufismus).